

stavu o tom, jak vypadala kachlová kamna v pozdně gotických měšťanských domácnostech.

Velký oddíl knihy se zabývá teoretickými i praktickými úvahami, týkajícími se možnosti stavební rekonstrukce kamnového tělesa, které by odpovídalo originálním nálezcům. Při řešení tohoto problému se autor opírá jednak o dosud známé obecné vědomosti, vycházející z dříve zpracovaných stavebních i kresebných kamnových rekonstrukcí, jednak z důsledného hodnocení metrických a tvarových vlastností jednotlivých součástí souboru.

O důkladnosti přístupu autora ke zpracování celé problematiky svědčí i kapitoly, které připravil společně s dalšími odborníky - specialisty. Týká se to především podrobného mineralogického a petrografického rozboru keramické hmoty kachlů a také černavých nátěrů, kterými byly zřejmě druhotně opatřeny některé z částí kamen.

Důležité a některé objevené poznatky přináší kapitola, vzniklá v úzké spolupráci se zkušeným hrnčířem a osvědčeným stavitelem replik historických kachlových kamen ing. P. Volfem z Nového Strašecí. Zde se autoři podrobně zabývají technologií výroby středověkých kachlů i jejich novodobých replik a také obecnými stavebními možnostmi kamnových těles.

Publikaci instruktivně doplňuje velké množství nejruznějších obrazových příloh. Jsou na nich znázorněny jak všechny součásti nálezcového souboru a schemata stavby předpokládaného kamnového tělesa i dosud rekonstruo-

vaných kamen, tak i podrobné plány stavební dispozice domu, ve kterém k nálezu došlo. Samozřejmě součástí knihy je i velmi rozsáhlý přehled publikací a dalších pramenů z domácí i zahraniční literatury, a to nejen z oblasti, týkající se „historické kachlologie“, ale i z jiných vědních oborů, které se této problematiky nějakým způsobem dotýkají nebo s ní hraničí.

Závěrem je třeba zdůraznit, že vydaná publikace je v naší odborné literatuře, týkající se archeologie středověku obecně a „kachlologie“ zvláště, prozatím zcela ojedinělým dílem. Na rozdíl od četných knižních publikací, vydaných v posledních letech prakticky ve všech střeoevropských zemích, nevyšla u nás žádná práce (nepočítáme-li dvě poněkud starší publikace převážně katalogového charakteru), která by podobným komplexním způsobem zhodnotila rozsáhlý a časově a místně homogenní kachlový soubor. Zvláště cenné jsou některé obecně formulované závěry, vypozené ze zjištěných konkrétních znaků souboru, které naznačují cesty, kterými by se měl ubírat další výzkum této důležité oblasti hmotné kultury středověku.

Knihu je tak možno vřele doporučit všem, kteří se zajímají nejen o středověké kachle a kachlová kamna, případně kamnářství vůbec, ale i těm, které zajímá vybavení a kulturní prostředí středověkých domácností, případně české gotické umělecké řemeslo a jeho výrobní praktiky.

ZDENĚK HAZLBAUER

KAMENNÉ KŘÍŽE ČECH A MORAVY

Argo, Praha 1997, 391 s. Úvodní texty napsali V. Urfus, J. Vít, S. Wieser, katalog uspořádal J. Vít.

Komorník desk zemských, který byl v roce 1578 při shledávání hranic panství Litič (mezi Jaroměří a Dvorem Králové) provázen místními pamětníky, na své obchůzce podle vlastních slov nejprve „... spatřil ... kámen, kterýž stojí jak jest tu někdo zamordován. Tu ... ukazovali meze litické ...“. Pak byl přiveden ke „... kamenům, kteří sou v zemi, i tu ... spatřil na jednom kamenu tři kříže a na druhém kamenu jeden kříž“. Jeho průvodci mu dále ukázali místo, kde dříve „... jest byl tu kámen velký stojatej ..., na němž byl jest kříž vysekanej a o tom kamenu mezníku zprávu dávali, že jest takovej kámen Matěj Satrena, krčmář z Dolejších Hřibojed, zlíoukl a potom jest jej odtud vzal a sobě do svého sklepu piuného odvezl“ (Šůla 1967, s. 77). Komorník z Prahy nám v této relaci zanechal svědectví o různém účelu formálně totožných objektů, o nejasném povědomí o jejich původním poslání i o poměrně časném zanikání.

Snad ve snaze vyhnout se omylům spojeným s definicí zvolili autoři nové knihy velmi obecný název „Kamenné kříže Čech a Moravy“. V katalogu objektů potom nacházíme náhodně vybrané pomníky válečných událostí (bitvy s Napoleonem, válka rakousko-pruská ad. - s. 36, 54, 198), přepadení, náhodných neštěstí a smrtelných úrazů. Jsou zde smíšený smírčí kříže, památníky tragédií z různých sta-

letí včetně minulého (s. 359), romantická díla (s. 131). Do katalogu jsou zahrnuty také kruhové stély, ke kterým se pojí celý soubor otázek (viz Procházka 1989), i kameny neznámé funkce, zasazené v kostelním nebo hřbitovním zdivu (s. 68, 174, 318). Zřejmě nechybí ani řada mezníků a hrubě vypracovaná Boží muka (s. 33, 67, 216). Kritériem pro výběr bývá „neobvyklé ztvárnění“ (s. 59, 65), závazná není ani poloha mimo hřbitovy. Kniha tak představuje soupis monolitických objektů s motivem kříže, které autorům pro svůj archaický vzhled připadaly pozoruhodné. Autoři svůj přístup vysvětlili tím, že „větší část celého souboru není ... smírčím křížem ve smyslu ... právní aplikace, ale má funkci pamětní ve smyslu smíru“ (s. 29).

Potíže s definováním předmětu zájmu jsou pochopitelné - účel naprosté většiny těchto „drobných kamenných památek volně umístěných v krajině“ (Procházka 1985, s. 11) nám zůstává skryt a vzhledem k rozličné funkci tvarové obdobných objektů je zpravidla nemožné jej odhalit. Smírčí funkce je prokazatelná pouze na základě dochované smírčí smlouvy, jejíž součástí je závazek ke vztyčení kamenného kříže. Z našich archivů je známo 11 takových smluv (Vít 1994, s. 68), sotva se k nim ale podaří najít kamenný protějšek. Součástí knihy je stať, ve které V. Urfus shrnuje vý-

sledky svého studia zvyklostí při uzavírání smluv mezi pozůstalými a pachatelem a způsobů likvidace trestnosti mimosoudní cestou. V. Urfus připomíná rozdíly mezi normami zemského a městského práva, odůvodněně ale odmítá spojitost mezi oblastí magdeburského práva a rozšířením zvyku stavět smírčí kameny. Počet kamenných křížů na Jaroměřsku a Miletínsku naznačuje, že nepochybně oprávněný názor o vazbě na německy hovořící složky obyvatelstva by realitu postihoval příliš zjednodušeně. V roce 1890 se k německé národnosti hlásilo 0,12 % obyvatel hoříckého okresu, k němuž Miletín patřil (*Řehák 1895*, s. 4). Český ráz Jaroměře je doložen již k pozdnímu středověku (*Kuběnka 1971*). Také okolní vesnice, mezi nimi i výše zmíněná Litič, byly v 16. století ryze české (viz *Šůla 1967*, s. 82, pozn. 19 a 20). Ke kříži s českým nápisem z České Metuje pod Ostaší lze pojit i archivní záznam o tehdejší události (*Vít 1994*, s. 67).

Za výrazný jev lze považovat specifický charakter kamenů s reliéfním křížem na Jihlavsku a Stříbrsku, stejně jako výskyt kruhových stél v okolí Plas (*Procházka 1989*), které však nelze také podle jednoho ze spoluautorů knihy, J. Vity (1994, s. 69), ke smírčím křížům řadit. Funkci kamenů s vysekaným křížem kromě výše uvedené komorníkovy zprávy přibližuje např. záznam z roku 1604, podle kterého „...nad studynkou, ze kteréž potůček meze až do Jizery dělí, stával veliký kamenný mezník s křížem...“ (*Scheybal - Scheybalová 1985*, s. 220). Bez dělení na jednotlivé skupiny (viz *Procházka 1985*, s. 12 - 13) patrně nebude možné ve výzkumu postoupit dál. Interval 14. - 16. století, vymezený jako období vzniku smírčích křížů (*Vít 1994*, s. 68), nemusí platit pro vztyčování mnohem čtenějších pomníků tragických událostí.

Ne zcela jasná koncepce při pořádání katalogu se projevuje v popisích k jednotlivým objektům, ve kterých nejsou rozlišeny pověsti - připojené navíc jen někdy - a doložená fakta. Stručně formulovaná hesla (např. o kříži „na místě, kde se pádem z koně zabila kněžna“ - s. 276) pak působí dojmem ověřeného sdělení. Spornému záměru autorů katalogu zveřejnit přesnou lokalizaci popisovaných křížů se nepodařilo vždy dostat („Stojí na periferii obce“ - s. 378). Absence odkazů na literaturu k jednotlivým objektům znemožňuje hledání odpovědi např. na otázku, jaké „pracoviště“ (s. 44) jeden z křížů připomíná. Nečetné mylné lokality a nesprávná čtení nápisů na některých křížích jsou detaily, jaké průkopnickou práci zpravidla provázejí. Uspořádání soupisu každopádně otevřelo možnost průběžného doplňování a jeho autoři nyní mohou zaznamenávat upozornění na další, prozatím jim neznámé objekty. Nepochybně pravdivé věty na obalu knihy, podle kterých se jedná o doposud nejúplnější katalog smírčích křížů známých z území českých zemí, je totiž možné chápat i tak, že do úplnosti ještě řada položek schází. Pokud by se ale mělo skutečně jednat o katalog smírčích křížů, pak mnoho přebývá. Zaznamenání objektů různého účelu jednotnou značkou znehodnocuje mapu s vyznačením jejich výskytu. Zdá se však, že toto zkrácení a procento opominutých smírčích kamenů nedosahují úrovně, která by zcela ovlivnila obraz regionalizace sledovaného jevu.

Z mapy registrovaných objektů prozatím vysvítá i další otázka. Počet evidovaných, dnes již zaniklých monolitických křížů v západních Čechách, kde byla díky německým

vlastencům zahájena pečlivá soupisová aktivita již v závěru 19. století, je přibližně totožný s počtem kamenů dochovaných. Podrobnějším studiem bude jistě možné odhalit, zda v západních Čechách došlo během posledního století k hromadnému zániku sledovaných objektů nebo zda absence značek zaniklých objektů v některých oblastech není důsledkem nepřítomnosti nadšenců před 100 lety. Až budou do katalogu zahrnuty informace o dalších zaniklých objektech (např. *Vaněk 1990*, s. 327 - 328; *Brůnovi*, s. 32 - 35), bude konečný obraz asi složitější.

Kdyby se nejednalo o populární publikaci, bylo by jejím nedostatkem omezení na Čechy a Moravu. Zvyk vztyčovat opracované kameny nebyl, na rozdíl od pozornosti autorů, omezen státní hranicí. Pohled do sousedních zemí by mohl přispět přinejmenším při řešení otázky vazby tohoto zvyku - především se zaměřením na smírčí kříže a kruhové stély zdobené reliéfním křížem - k německému etniku. Kumulace kamenů v ašském výběžku by se stala jen součástí širšího jevu, obdobná souvislost by vynikla při srovnání severočeského prostředí s okolím Pirny a Budyšina. Prázdná místa by se naopak objevila na mapě smírčích kamenů i v namátkou srovnávaném Sasku. Nikoliv však tak rozlehlá jako v českém Polabí, kde patrně nelze nalézt uspokojivé vysvětlení v intenzitě zemědělství a nedostatku kamene. Odpověď na zmíněné otázky by usnadňovaly práce polské (např. *Krzyže...; Milka 1979; Scheer 1979, 1987*) i rakouské a německé, jejichž názvy jsou výběrově uvedeny v seznamu literatury na konci knihy. Do seznamu se nevešla ani řada českých citací (srov. např. *Vít 1993*). Autoři však naznačené otázky řešit nechtěli (srov. *Procházka 1989*). Úkolem, který si předsevzali, bylo vytvořit co nejúplnější soupis dochovaných „znamenanych kamenů“ (*Navrátil - Procházka - Haas 1984*). Přes naznačené mezery je svazek, ve kterém své výsledky předložili veřejnosti, důležitým krokem na cestě za vytčeným cílem. Obrázky Z. Procházky a T. Karla jsou navíc milým lákadlem, které nemůže neupoutat. Nepominutelná zásluha o zdařilou grafickou úpravu knihy připadá nakladatelství Argo.

Osudy četných smírčích kamenů poznamenal kromě prostého nezájmu i opačný extrém lidské povahy. Katalog křížů byl sestaven v hodině dvanácté. Mohl v něm být zaznamenán například i monolit, který až do jedné květnové noci roku 1997 stál při západním okraji Unhoště. Kus ztracených dějin se naopak vynořil, když byl při obnově mezi před půlstoletím scelených polností odkryt kříž, řadu let pokládán za zničený (*Vaněk 1996*). Evidence těchto objektů je dnes podstatnější než, zdá se, k nezdaru odsouzené pokusy o odhalení jejich účelu. Monolitické kříže, se kterými se nyní může ve vydaném soupisu široká veřejnost seznámit, si své tajemství nejspíš ponechají. Díky autorům soupisu, uloženého v ašském muzeu, se jim budou moci trápit i příští generace. Pokud ovšem vydaná kniha neposlouží jako katalog k výběru vhodné zahradní dekorace.

MARTIN JEŽEK

Literatura

- Brůnovi R. a K.* Smírčí kříže rychnovského okresu, místo a rok vydání neuvedeny.
Krzyże i kapliczki pokutne na ziemi kłodzkiej, PTTK Kłodzki Klub Krajoznawczy w Kłodzku, RPK w Wałbrzychu, Kłodzko 1988.

Kuběňka, J. 1971: Jména a příjmení obyvatel Jaroměře do roku 1549, in: *Minulost Jaroměře 2*, Jaroměř, s. 69 - 80.
 Milka, J. 1979: Kamienne pomniki średniowiecznego prawa, Wyd. II, DTK, Wrocław.
 Navrátil, V., Procházka, Z., Haas, J. 1984: Znamenání kameny, Z chodského hradu - 1984/1, Domažlice.
 Procházka, Z. 1985: K problematice smírčích křížů na Tachovsku, Sborník Okresního muzea v Tachově 20, s. 11 - 27.
 - 1989: K otázce výskytu kruhových stél u nás a v ostatních evropských státech, Památky a příroda 14/3, s. 133 - 140.
 Řehák, A. 1895: Topografie okresu hořického, in: Národopisný sborník okresu hořického, Hořice, s. 1 - 16.
 Scheer, A. 1979: Śląskie krzyże pokutne, cz. II, woj. wrocławskie, in: Informator Krajoznawczy, red. Z. Szkolnicki, PTTK Oddz. Wrocław. Kom. Kraj., grudzień, Wrocław, s. 4 - 33.

- 1987: Krzyże pokutne ziemi Świdnickiej, Świdnica.
 Scheybal, J. V., Scheybalová, J. 1985: Umění lidových tesařů, kameníků a sochařů v severních Čechách, Ústí nad Labem.
 Šůla, J. 1967: Odboj poddaných Karla Litického ze Šonova a na Litici v letech 1560 - 1562, Krkonoše - Podkrkonoší 3, Trutnov, s. 76 - 82.
 Vaněk, J. 1990: Smírčí kříže na okrese Náchod, Studies in postmedieval archaeology 1, Praha, s. 323 - 328.
 - 1996: Monolitický kříž ve Vlkově, Rodným krajem 12. Vlastivědný sborník kraje A. Jiráskova, B. Němcové a bratří Čapků, Červený Kostelec, s. 33.
 Vít, J. 1993: Smírčí kříže a křížové kameny. Bibliografie, Sborník chebského muzea 1993, s. 36 - 38.
 - 1994: Co jsou smírčí kříže. Vyhodnocení centrální evidence kamenných křížů v Městském muzeu v Aši, Sborník chebského muzea 1994, s. 67 - 69.

STAVEBNĚ HISTORICKÉ PRŮZKUMY

STAVEBNĚ HISTORICKÉ PRŮZKUMY Z ARCHIVU PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU V BRNĚ

Další z publikovaných soupisů archivovaných stavebně historických průzkumů se vztahuje k jihomoravskému regionu. Ze seznamu zřetelně vyplývá rozhodující podíl průzkumů, zpracovávaných brněnským i pražským pracovištěm SÚRPMO. V posledních letech se objevuje, stejně jako jinde, řada dalších zpracovatelů SHP, což je určitým příslibem do budoucnosti. Zdůraznit je nutno postupně se prosazující podíl specializovaného pracoviště Památkového

ústavu v Brně, jehož koncepci je nutno vysoce ohodnotit. Je dokladem toho, že při osobním nasazení zakládajících pracovníků i vstřícnosti vedení ústavu je tato vysoce odborná činnost v rámci stávající organizace nejen možná, ale i perspektivní a plně funkční.

PETR MACEK

Vysvětlivky zkratk

+	součástí průzkumu je i text
-	text chybí
p	plánová dokumentace
f	fotodokumentace

ZPRACOVAL RICHARD MAYER